

---

*Д.А.Данилов,
здобувач ступеня к.н. Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

ДГ'ЯНА: ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЗУМІННЯ МЕДИТАЦІЇ ВІД «РІГВЕДИ» ДО УПАНІШАД

Одним із головних елементів філософії йоги (*yoga-darśana*) є категорія і практичний елемент вчення – *дг'яна* (*dhyāna*). Цей термін має древні корені, що сягають давньоіндійського сакрального тексту – «Рігведи» (~ 1200 р. до н. е.) [14, 7]. Пізніше він вживається в упанішадах. В йозі Патанджалі «дг'яна» також займає центральне місце. Інші тексти, які описують практику йоги, спираються на цей термін, як на один із ключових.

За час існування цього терміна значення «дг'яни» трансформувалося. В сучасній популярній літературі воно зазвичай перекладається як «медитація» в широкому значенні: відпочинок, умиротворення, сон, молитва, концентрація, самоактуалізація, рефлексія, роздуми, фантазії, соматизація. Всі ці слова мають різні конотації, деякі з них навіть суперечать одна одній. Від трактування «дг'яни» залежить наше розуміння «йоги».

Незважаючи на той факт, що значення дг'яни у «Йога-сутрах» Патанджалі дуже ретельно розглянуто (С.Дасгупта, М.Еліаде, С.Радхакришнан та інші), мало уваги приділено вивченню терміна в більш ранніх текстах. Значення санскритського кореня *dhī* описані Я.Гонда, Л.Рену, Т.А.Єлізаренковою [2, 7]. Я. Вічер коротко розглядає застосування терміна «дг'яна» в упанішадах [14]. Проте існує прогалина у вивченні трансформації поняття дг'яна від «Рігведи» до упанішад. Ця стаття присвячена саме цій проблемі. У ній буде ретельніше розглянуто приклади вживання терміна в кожному з відповідних періодів і проведено порівняльний аналіз.

Матеріалом є дослідження перекладів уривків індійських текстів; вони з'явилися в різний час і дають відповідне визначення терміна «дг'яна».

Етимологія. Слово «дг'яна» утворене від санскритського кореня *dhyā* [13, 85], що означає «думати» (в індійській граматичній традиції за основу взято корінь *dhyai* [11, 20]). Суфікс *āna*, дода-

ний до нього, вказує на те, що це іменник середнього роду, і визначає характер – акт творіння, процес. Отже, значення давнього слова «*дг'яна*» можна передати українським «думання», російським «думание» та англійським «thinking».

«Рігведа». Як ми зазначили, гімни «Рігведи» є найдавнішими індійськими текстами, що збереглися до наших днів. За оцінками деяких індійських учених, їх вік сягає близько 10 000 років [15]. У РГ термін «*дг'яна*» не трапляється, однак, попри це, наводяться спільнокореневі слова, такі як *dhiḥ* і похідне *dhītiḥ*. Ян Гонда [8, 63] доводить, що цей термін означає «візіонерський інсайт», «мислетворне бачення/видіння». Т.Я.Слізаренкова погоджується з такими висновками і вживає переклад Рену – «роздивлятися внутрішнім поглядом» [2, 7].

У четвертій мандалі «Рігведи» в гімні IV.36.2 [16] описується те, за допомогою чого «прозорливі» божества Рибху матеріалізували колісницю [3]. Далі подаємо переклад Т.Я.Слізаренкової, де термін «*дг'яна*» вживається у значенні «бачення, що дозволило богам розвинути технологію творіння чудо-колісниць»:

«(Те) прозорливці, що створили легкоходную. Неопрокидуються колісницю з допомогою видення (слово виділено мною. – Д. Д.), (исходящего) из сердца, – Их (мы) сейчас (зовем) на питье этого выжатого сока.

О, Ваджи, Рибху, мы приглашаем вас» [17].

У перекладі Ральфа Гріффіта [10, 225] йдеться про те, що вони створили її «з розуму, думкою» [18]. Відповідно похідний термін перекладено як «думка».

Крім того, в VIII.12.10 [19] зустрічається термін *dhītir* (*дгі-тир*). Слізаренкова перекладає його так:

«Это своевременное произведение, Совсем новое движется к тебе. Почтительное, очень приятное, оно измеряется только (подвигами Индры)» [3, II, 305].

Гріффіт перекладає той самий термін як «наша нова думка» [20], що відповідає історичному періоду та має спрямування до божества [10, 402]. В обох перекладах *dhītir* вказує на рух у напрямі до божества. В цьому гімні Звернення оформлено як прославлення бога Індри. Перекладач називає цю думку новою, вагомою та приємною.

У гімні X.11.1 [21] вживається однокореневе слово *dhiyā* у родовому відмінку.

«Бык для быка подоил доением неба Струи молока, юный (сын) Адити, безобманый. Он знает все, подобно Варуне, благодаря поэтическому озарению.

Этот достойный жертв пусть принесет жертвы временам жертвоприношений!» [3].

Отже, *dhīyā* – це «джерело знань». У перекладі російською *dhīyā* – «поетичне прозріння», англійською [10, 536] – «всеосяжне знання Варуни» [22].

Нарешті, приклад із третьої мандали «Рігведи». В гімні III.62.10 є рядок, де вживається корінь *dhī* (у відомій ведичній «мантрі Савітрі») [23]. Єлізаренкова наводить такий переклад:

*«Мы хотим встретить этот желанный
Блеск бога Савитара,*

Который должен поощрять наши поэтические мысли!» [3].

Очевидно, що в «Рігведі» корінь *dhī* сповнений містично-поетичних образів. Тут ще немає точного опису практик, особливо утилітарності, лише змальовано світ, у якому діяльність людини, пов'язана з *dhī*, відбувається зсередини назовні. Вона зазвичай стосується вищих, більш складних явищ. Цей корінь характерний для слів, які означають розширення бачення, пізнання, вивчення космосу.

«Упанішади». В період ранніх упанішад (800–300 рр. до н. е.) [6, 7] термін вживається в інших значеннях.

«Упанішади» є езотеричними і їх ідеї, через специфіку тексту, не завжди очевидні. Жанр апелює також до містичного досвіду, який має бути у слухача. В названий період змінюється і характер передавання знання. Як підкреслює С.В.Лобанов [6, 15], «езотеричний характер передавання «вищого знання» від учителя до учня відображено у назві цих текстів – «сидіння біля [вчителя]». Зміна жанру та характеру в цей період позначилася і на наповненні терміна «дг'яна».

В «Каушитаці упанішаді» (3.3 [24], 3.4 [25], 3.5 [26]) (~ 800 р. до н. е.) «дг'яна» розглядається як один із інструментів п'яти «життєвих сил», окрім слуху, зору, мовлення та дихання [27]:

«...ибо [иначе] никто не смог бы одновременно дать знать об имени речью, об образе – глазом, о звуке – ухом, а мысли – разумом» (3.2) [7, 2, 58].

У вірші 3.4 [28] є цікаве визначення, яке дає нам нове розуміння терміна. В перекладі А.Я. Сиркіна [7, 2, 60] це виглядає так:

«Овладев разумом с помощью познания, он достигает разумом всех мыслей» (виділені слова додано. – Д.Д.)» (3.6) [7, 2, 61].

У цьому тексті двічі вживається термін «дг'яна» в різних значеннях. Наведу переклад А.Г.Сафронова:

«Овладев разумом с помощью познания, он желающий (kātmān) получает то, что должно познать».

Увагу в цьому тексті привертає те, що «дх'ям» зі спільним коренем *dhī* дає підказку для тлумачення терміна «дг'яна». Тут «думання» подається не лише як самовільний процес, а й як активна дія суб'єкта, спрямована на пізнання об'єкта, і процес пізнання описується через «думання». П. Дойссен зауважує, що через нього в цьому тексті змальовано образ людини, здатної зрозуміти все, що вона забажає.

В «Чхандог'я упанішаді», одній з найбільш давніх упанішад (700–800 рр. до н. е.), цей термін також пояснюється. В 7.6.1 [29] сказано:

«Поистине, дхьяна – больше, чем чितта» [7, 3, 122].

Серед категорій, які пов'язані з процесами пізнання, існує ієрархія, і «дг'яна» – це більше, ніж чітта. Відповідно до неї, чітта – це субстанція інтелекту, яка охоплює складові розуму (мовлення і називання) [7, 3, 120]. А.Г.Сафронов подає схоже тлумачення: «внутреннее субстанциональное самоощущение человека» [5]. Згідно з текстом «Чхандог'ї», поняття «чітта» (інтелект) важливіше, ніж «санкальпа» (воля), оскільки інтелект людини визначає її волю і бажання. «Дг'яна» (думання) важливіше, ніж «чітта», оскільки інтелект розширюється в процесі думання. Нарешті, «віджняна» (розуміння) важливіше, ніж «дг'яна», оскільки є результатом думання. В сьомій главі йдеться про те, що, завдяки пізнаванню та розумінню, людина знає «Рігведу» та «Яджурведу», а далі перелічуються різноманітні знання, які допомагають оцінити своє ставлення до всього, що відбувається, визначити емоційний потяг та інше. Логіка розміщення кожного явища в цій ієрархії спирається на функцію попереднього. Звідси випливає, що «віджняна» потрібна для здійснення «дг'яни», оскільки думання не має сенсу без розуміння. «Дг'яна» обов'язково спричинює когнітивні процеси.

У 7.26.1 [30] читаємо розмову Санаткумари, який повчає іншого героя «Чхандог'я упанішади» – Нараду. Він пояснює концепцію Я-центрованого джерела «дг'яна» (з Атмана) та інших важливих аспектів шанування і каже Нараді, що, якщо людина має певне знання, то «дг'яна» народжується з її самовідчуття. Наводимо

переклад А.Я. Сиркіна:

*«Поистине, для того, кто видит так, мыслит так, познает так, из Атмана происходит жизненное дыхание, из Атмана – надежда, ... из Атмана – сила, из Атмана – познание, из Атмана – **dhyānam** (оригінал вставлений і виділений мною. – Д.Д.), из Атмана – мысль, из Атмана – воля, из Атмана – разум...»* [7, 3, 130].

У «Шветашватара упанішаді» (~ 300 р. до н. е.), у віршах 1.13–1.14 [31], суть «дг'яни» визначається як прямий метод пізнання того, що приховано від ока. Зазначається також, що таке пізнання можливе тільки шляхом наполегливої практики, як і процес добування вогню древнім способом – тертям двох дощечок. Метафорично одну з дощечок автор називає тілом, а іншу – пранавою (звук АУМ). «Дг'яна» позначає вогонь, що криється в дереві. Отже, «дг'яна» є тим, що проявляє приховане від погляду. Процес розпалювання вогню дуже складний і потребує докладання зусиль. На це натякає і автор «Шветашватари», користуючись терміном «нірматхана», який можна перекласти як «тертя дощечок» або «ретельність» практики. Він говорить і про те, що завдяки «дг'яні» можна пізнати також Атман, а саме – якщо практикувати її на процесі в тілі і промовляти звуки АУМ:

«Как не виден облик огня, скрытого [в своем] источнике, [но] основа [его] не гибнет

И он снова добывается в [своем] источнике [с помощью] дерева, – так, поистине, в обоих случаях [постигается Атман] в теле с помощью пранавы.

Сделав свое тело [верхним] арани и пранаву – нижним арани, Усердным трением размышления [человек] увидит бога, подобного скрытому [огню].

Как сезамовое масло в зернах сезама, масло – в сливках, вода – в русле реки и огонь – в кусках дерева,

Так постигает в самом себе Атмана тот, кто взирает на него в правде и подвижничестве» [7, 2, 117].

«Майтрі упанішادا» (~ II ст. до н. е.) відома описанням йоги як «тієї, що складається з шести частин», і пояснює термін, який досліджується в цій статті: пранаяма, пратьяхара, дг'яна, дгарана, тарка, самадгі (6.18) [32].

«Вот правило для достижения этого [единства]: сдерживание дыхания, прекращение деятельности чувств, размышление, сосредоточенность, созерцательное исследование и полное

слияние – это называется шестичастной йогой» [7, 2, 150].

В розділі 6.9 [33] йдеться про те, що Атман є і в диханні, і в сонці – один і той самий. Тут «дг'яною» називається процес роздумів тільки про Атман, його пошук у стані абсолютної концентрації:

«Поистине, поэтому знающий, что это – Атман обоих [дыхания и солнца], размышляет лишь об Атмане, совершает жертвоприношение лишь Атману. [Подобное] размышление (dhyānam – додано мною. – Д.Д.) с сосредоточенным разумом восхваляется знающими» [7, 2, 145].

Філософська енциклопедія РАН термін «атман» з упанішад визначає як внутрішню суть, «духовну серцевину» [4, 116] людини, з одного боку, з іншого – як «буття як воно є, тобто вищий Брахман». По-перше, згідно з ученням «Майтрі упанішади», «дг'яна» може бути спрямованою на щось усередині людині. Ця ідея суттєво відрізняється від тієї, що міститься в «Рігведі». По-друге, це твердження коннотує з процесом, описаним у більш пізньому варіанті Патанджалі, – «дгараною». По-третє, в цьому рядку закладено ідею про суб'єкт психіки, який роздумує і приносить жертви собі, внутрішньому Атману, а не зовнішньому богові. Ця думка є і в більш ранньому рядку 6.1.:

«Поистине, этот [Атман] поддерживает себя в двух [состояниях]: в том, которое – дыхание, и в том, которое – солнце. Далее, поистине, у него два пути – внутрь и вовне, оба они возвращаются и днем, и ночью. Поистине, то солнце – внешний Атман, дыхание – внутренний Атман. Поэтому путь внутреннего Атмана измеряется вслед за путем внешнего Атмана. Ибо сказано так: [Есть] некто, который просвещен, свободен от зла, надзирает над чувствами, чист разумом, стоек, обращает взор внутрь [себя]. Он – [Атман]. – Путь внутреннего Атмана измеряется вслед за путем внешнего Атмана. Ибо сказано так: Далее золотой пуруша, который в солнце, который из [своей] золотой обители взирает на эту [землю], он – тот, [который], обитая в лотосе сердца, поедает пищу» [7, 2, 142].

Далі – вірш 6.24 [34] (Перекладений мною. Я спирався на переклад А.Я.Сиркіна. Всі авторські виправлення підкреслено).

И также сказано в другом месте: «Тело – лук, Аум – стрела, разум – ее острие, тьма – цель. Поразив мрак, [человек] идет к тому, что не объято мраком. Далее, проникнув через объятое,

он видит Брахмана, что сверкает, словно пылающее колесо, наделен цветом солнца, полон могущества, [находится] за пределами мрака; что светит в том солнце, а также – в луне, огне, молнии. И, поистине, видя его, он идет к бессмертию. – Ибо сказано так:

Размышление (dhyānat) направлено вовнутрь (погружено) в сущность (tattve) и также на цель (laksh'eshu).

Благодаря этому, неразличающее распознавание достигает различения.

Когда же разум растворен, то счастье, свидетель которому – Атман,

И есть Брахман, бессмертный, сияющий. Это [высший] путь, [высший] мир» [7, 2, 153].

У цьому вірші повторюється ідея спрямованості «дг'яни» всередину. Наявність мети вказує також на спрямованість «дг'яни» і її визначеність у виборі об'єкта. Пояснюється результат практики – цілісне знання (*vijñāna*), яке, як сказано в «Чхандог'я упанішаді» (7.7.1.), більше, ніж «дг'яна».

Проаналізувавши сказане в упанішадах, слід зазначити, що саме в цих текстах термін «дг'яна» вживається вперше. В них подається також сформований опис перших технік, метафори, які роз'яснюють сам процес. У поясненнях містяться значущі філософські ідеї, які згодом виявилися в більш систематизованому вигляді у Патанджалі. Автори упанішад описують процес набування метафізичного досвіду як пізнання невідомого, тобто «дг'яна». Мета мудреців того періоду – контролювати мислення шляхом підпорядкування думок. З одного боку, мислення необхідно опанувати для пізнання, з іншого – пізнання є головним помічником у процесі опанування мислення. Автори упанішад вирізняють структури свідомості і вибудовують їх ієрархію. У підсумку ми дізнаємося, що «дг'яна» більше, ніж «чїтта» й «манас», і менше, ніж «віджняна». Пізнання, приховане від погляду, потребує завзятості. Саме в упанішадах йдеться про те, що сила «дг'яни» спрямована всередину психіки. Предметом когнітивної функції «дг'яна», роздумів, стає «таттва (таковість) атмана (self, selbest, самость)».

Висновки. Проаналізувавши сказане, можна дійти висновку, що корінь «дхї» і похідне поняття «дг'яна» в ході історії змінювали своє значення. В «Рїгведі» корінь слова вживається як: візіонерський інсайт,

думка, що викликає загальне бачення, процес внутрішнього розгляду, прозорливість, бачення зсередини, як нова своєчасна думка в діалозі з богами, всеосяжне знання, поетична думка та широке бачення.

Дг'яна в період ранніх упанішад вже не є виключно тим, чим володіють лише ріші, а також їхні учні. В упанішадах ідеться про «*дг'яну*» як **інструмент** пізнання того, що лежить за межами. Його ще потрібно відкрити, пізнати, а це потребує завзяття. Предметом пізнання, на думку авторів упанішад, є «атман». На відміну від «Рігведи», «таттва атмана» пізнається не тільки в зовнішньому, великому світі й навколишніх предметах; другим вектором роздумів стає внутрішня самість, тобто єство або таковість (таттва) «атмана» всередині практика.

В упанішадах «*дг'яна*» вперше постає як одна з шести складових йоги і вчення набирає форми складної і кропіткої практики пізнання та об'єднання знання в більш складну ідею. В них «*дг'яна*» вперше займає місце в ієрархії функцій свідомості між «манасом» і «чіттою», а «віджняна» вінчає її. Сакральність «*дг'яна*» визначає її джерело – «атман».

З усього сказаного випливає, що значення терміна «*дг'яна*» в період від самгіт і упанішад суттєво різняться. Застосовуючи цей термін, треба пояснювати, якого значення йому надається.

ЛІТЕРАТУРА І ПРИМІТКИ

1. Дюмулен Г. История дзэн-буддизма. – М. – 317 с.
2. Елизаренкова Т.Я. Язык и стиль ведийских риши. – М., 1993. – 320 с.
3. Елизаренкова Т.Я. Ригведа. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://scriptures.ru/vedas/rigveda.htm>
4. Индийская философия: Энциклопедия. – М., 2009. – 950 с.
5. Сафронов А.Г. Сутра 1.2. Читта вритти ниродха. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.yoga-sutra.org/2012/12/blog-post_19.html#more
6. Упанишады веданты, шиваизма и шактизма. Антология избранных упанишад. – М., 2009. – 223 с.
7. Упанишады: В 3 т. – М., 1991. – 832 с.
8. Gonda Jan. The Vision of the Vedic Poets. – The Hague: Mouton, 1963. – 376 p.
9. Olivelle Patrick. The Early Upanisads. – Ox: Oxford University Press, 1998. – 677 p.
10. Rig Veda, tr. by Ralph T.H. Griffith. – Delhi: Motilal Banarsidass, 2004. – 707 p.
11. The Dhātupāṭhaḥ by J.L. Shastri. 3rd reprint. – Delhi: Motilal Banarsidass, 2011. – 52 p.

12. The Rig Veda in Sanskrit. [Digital resource]. – Access mode: <http://www.sacred-texts.com/hin/rvsan/index.htm>
13. The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language. A supplement to his Sanskrit grammar. Whilliam Dwight Whitney. 1963. Motilal Banarsidass, Delhi. – 250 p.
14. *Whicher, Ian*. The Integrity of the Yoga Darśana: A Reconsideration of Classical Yoga. – New Delhi: St. University of New York Press, 2000. – 426 p.
15. Зі слов директора та професора дослідного інституту в Сампурнанд Санскріт університет D.Litt. Бхагіратха Прасада Тріпатхі «Вагіш Ша-стрі» у приватній бесіді (м. Варанасі, 2015 р.).
16. rathaṃ ye cakruḥ suvrtaṃ sucetaso 'vihvarantam manasas pari dhyayā |
17. В оригінальному тексті Рігведи тут вживається *dhyayā*.
18. «out of your mind, by thought» [10, 225].
19. iyaṃ ta ṛtviyāvati dhīretī navīyasī | sarayantī purupriyā mimīta it ||
20. «This newest thought of ours that suits the time approaches unto thee: Serving, beloved in many a place it metes and marks» [10, 402]
21. vṛṣā vṛṣṇe duduhe dohasā divaḥ payāmsi yahvo aditeradābhyaḥ | viśvaṃ sa veda varuṇo yathā dhiyā sayajñīyo yajatu yajñīyān ṛtūn ||
22. “THE Bull hath yielded for the Bull the milk of heaven: the Son of Aditi can never be deceived. According to his wisdom Varuna knoweth all: may he, the Holy, hallow times for sacrifice» [10, 536].
23. tat saviturvareṇyaṃ bhargho devasya dhīmahi | dhiyo yo naḥ pracodayāt ||
24. na hi kaścana śaknuyāt sakṛdvācā nāma prajñāpayitum cakṣuṣā rūpam śrotreṇa śrotuṃ śabdān manasā dhyātumiti |
25. yatraitatpuruṣaḥ suptaḥ svapnaṃ na kathañcana paśyati athāsmiṃ prāṇa evaikadhā bhavati |
26. śrotraṃ sarvaiḥ śabdaiḥ sahāpyeti | manaḥ sarvairdhyānaih sahāpyeti ||
27. manasādhyātumiti ||
28. prajñayaiva dhiyaṃ samāruhya prajñayaiva dhiyo vijñātavyaṃ kāmānāpnoti ||
29. dhyānaṃ vāva cittādbhūyo dhyāyatīva pṛthivī ...
30. tasya ha vā etasyaivaṃ paśyata evaṃ manvānasyaivaṃ vijānata ātmataḥ prāṇa ātmata āśātmetaḥ smara ātmata ākāśa ātmatasteja ātmata āpa ātmata āvirbhāvatirobhāvāvātmato'nnamātmato balamātmato vijñānamātmato dhyānamātmataścittamātmataḥ sañkalpa ātmato mana ātmato |
31. svadehamaraṇiṃ kṛtvā praṇavaṃ cottarāraṇiṃ | dhyānanirmathanābhyāsādevaṃ paśyannigūḍhavat ||
32. tathā tatprayogakalpaḥ prāṇāyāmaḥ pratyāhāro dhyānaṃ dhāraṇā tarkaḥ samādhiḥ ṣaḍaṅgā ityucyate yogaḥ ...
33. tasmādvā eṣa ubhayātmavaṃ vidātmanyevābhidyātyātmanyeva yajātīti dhyānaṃ prayogasthaṃ mano vidvadbhiṣṭutaṃ ...
34. dhyānamantaḥpare tattve lakṣyeṣu ca nidhīyate |

Данилов Д.А. Дг'яна: трансформація розуміння медитації від Ригведи до упанішад.

У статті здійснюється аналіз терміна «дг'яна». Висвітлюються зміни, як зазнавало дане поняття в період «Ригведи» та упанішад. Проаналізовано п'ятнадцять уривків з різних текстів, де названий термін вживається. У висновках показано відмінність в розумінні цього терміна і його трансформацію від зверненої назовні думки, що об'єднує людину з метафізичним світом в «Ригведі», до конкретної практики в упанішадах, необхідної для внутрішньопсихічної трансформації і досягнення езотеричного розуміння.

Ключові слова: дг'яна, Ригведа, упанішади, філософія, медитація, йога.

Данилов Д.А. Дхьяна: трансформація розуміння медитації від Ригведи до упанішад.

В статтю проводиться аналіз терміна дхьяна. Освітлюються зміни, які претерпело дане поняття в період Ригведи і упанішад. Проаналізовані п'ятнадцять уривків з різних текстів, де цей термін використовується. В висновках показано різницю в розумінні цього терміна і його трансформація від зверненої до зовнішнього світу думки, що об'єднує людину з метафізичним світом в Ригведі, до конкретної практики в упанішадах, необхідної для внутрішньопсихічної трансформації і досягнення езотеричного розуміння.

Ключевые слова: дхьяна, Ригведа, упанішады, філософія, медитація, йога.

Danilov D.A. Dhyāna: transformation of meaning of meditation from Rgveda to Upaniṣad.

In this article, the analyze of the term dhyāna is conducted. The changes that the concept underwent during the Rgveda and Upaniṣad periods are analyzed. Fifteen excerpts from different texts have been analyzed, where this term is used. The conclusions show its transformation from the outwardly thought that unites a human with the metaphysical world in the Rgveda to the concrete practice in the Upaniṣad necessary for intrapsychic transformation and achievement of esoteric understanding.

Key words: dhyāna, Rgveda, Upaniṣad, philosophy, meditation, yoga.